

Kunstkritiek in de 21^e eeuw

Startnotitie voor het KNAW-Boekmandebat op 18 september 2015

Datum en tijd: vrijdag 18 september 2015, van 16.00-18.30 uur

Plaats: Trippenhuis, Kloveniersburgwal 29, Amsterdam

De kunstkritiek verliest zijn autoriteit. De traditionele rol van de criticus als gatekeeper staat onder druk; nut en noodzaak van kunstkritieken en -recensies zijn niet meer vanzelfsprekend. Kunsttijdschriften zijn noodlijdend en kranten beknipten op hun kunstredacties. Er wordt daarom actief en soms ook succesvol gezocht naar nieuwe wegen in content, werkwijze en distributie. Het podium voor kunstkritiek verschuift steeds meer naar het internet. Tegelijkertijd is ook de amateur-criticus teruggekeerd. Op online communities als Goodreads (30 miljoen leden in 2015) zwaaien zij de scepter. De subjectieve mening van iedereen telt. Bovendien lijkt het moderne kunstbegrip waarin autonomie centraal staat, te kantelen. Is er behoefte aan argumenterende, evaluerende en onafhankelijke kritiek? En hoe kan kunstkritiek de dialoog aangaan met het publiek? Wat moet daarvoor het DNA van de criticus zijn en van welk instrumentarium moet hij zich bedienen?

Vaktijdschriften vervullen een belangrijke rol op het gebied van debat, reflectie en theorievorming, merkt minister Bussemaker op in haar uitgangspuntennota *Ruimte voor Cultuur*. Zij schrijft dat in navolging van de Raad voor Cultuur. In de periode 2017-2020 behoort subsidiëring van dergelijke bladen door publieke cultuurfondsen daarom weer tot de mogelijkheden nadat eerder, op instigatie van staatssecretaris Halbe Zijlstra, die geldkraan was dichtgedraaid. Hoe staat het nu eigenlijk met de Nederlandse kunstkritiek? Voor welke uitdagingen wordt zij gesteld en welke nieuwe wegen worden er bewandeld?

Kunstkritiek in vrije val

Het begin van de 21ste eeuw kent een stroom van klachten over kritiek in de kunsten – beeldende kunsten, podiumkunsten, literatuur, film, architectuur, design – niet alleen in Nederland, maar ook internationaal. De klachten richten zich vooral op de dag- en weekbladkritiek, in mindere mate op de populaire en wetenschappelijke bladen. De kritieken, zo luiden de klachten, moeten vooral kort zijn, positief van toon, columnachtig met meer eigen mening dan een kunstkritische beschouwing, en opgeleukt met sterren en bollen waardoor het voor de meeste critici is verworden tot een consumentengids. Vluchtig, vlak, pretentieloos amusement zijn woorden die frequent worden gebruikt om deze vorm van kritiek te typeren. Voor diepgravende analyses waarin met kennis van zaken kunstwerken en kunstenaars worden gekoppeld aan historische perspectieven, filosofische ideeën of andere culturele praktijken, is in dag- en weekbladen amper nog plaats. De kritieken die door instellingen in de sector zelf worden geproduceerd, is zelfreferentieel: te vaak dienen zij een promotioneel doel. De nadruk ligt op pr en marketing. Critici voelen zich daarom gehouden aan de wensen van hun broodheren: de krant, het theater, museum, et cetera.

Veel tijdschriften in de kunstensector zijn gaandeweg veranderd in advertentiebladen – 70 procent advertenties is geen uitzondering in beeldende kunstbladen – gelardeerd met recensies en interviews. De meer analytische, wetenschappelijke kritiek wordt vaak opgehangen aan een theorie, ontwikkeld binnen de filosofie of het vakgebied. In de

afgelopen decennia lijkt theorie belangrijker geworden dan een zelfstandige analyse van het kunstwerk: er is als het ware weggegaan van de materialiteit van het kunstwerk. Tegelijkertijd wordt er ook geklaagd over de moeilijkheidsgraad en het hermetische taalgebruik.

Klaagzangen over kunstkritiek zijn niet nieuw, in de afgelopen paar eeuwen doken ze steeds op bij omwentelingen in de samenleving en de kunst. Het is de vraag of de geschetste positie van de kunstkritiek bevorderlijk is voor het publieke debat over de kunsten. Die positie is niet in het luchtledige ontstaan, maar de resultante van een reeks elkaar versterkende ontwikkelingen, zoals wijzigingen in het kunstaanbod, andere wensen en smaak van het culturele publiek, neoliberalisering en de effecten van de economische crisis op de kranten- en tijdschriftenmarkt, de toenemende mogelijkheden van het internet en de reflexen van de cultuurwereld op de veranderingen. Deze ontwikkelingen worden eerst kort besproken, om vervolgens in te gaan op de toekomst van de kunstkritiek, kern van het KNAW-Boekmandebat.

Kunst heeft vele gezichten

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is het kunstaanbod niet alleen in volume toegenomen, maar ook qua diversiteit. Kunst van nu heeft vele gezichten, er is niet langer een hiërarchie met een paar dominante stromingen en aanwijsbare, herkenbare substromingen. Voor de kunstkritiek als institutie is het lastig overzicht te houden; voor de individuele criticus biedt specialisatie een uitweg.

Inhoudelijk zijn er de nodige omwentelingen gaande: er wordt geknabbeld aan het autonomiebegrip dat aan het eind van de 18de eeuw ontstond, toen de schoonheid van het kunstwerk als een domein met eigen regels en wetten een autonome status werd toegekend. In het kielzog van die ontwikkeling begon men ook onderscheid te maken tussen hoge en lage kunst. Die scheidslijnen zijn allang niet meer scherp te trekken. Bovendien is veel kunst multidisciplinair of interdisciplinair geworden. Daarnaast speelt er, al sinds de Romantiek, het debat over autonomie versus geëngageerde (en politieke) kunst. Voor veel kunstenaars anno 2015 speelt die schijnbare tegenstelling niet langer.

Ook de relatie tussen kunstenaars en hun publiek is op meerdere fronten aan wijzigingen onderhevig. Zo maken kunstenaars steeds vaker kunst die buiten de muren van musea of podia plaatsvindt, of kan het publiek interactief reageren op hun werk. Op die manier ontstaat er bijvoorbeeld een relatie tussen makers en het publiek in participatief theater, of stelt het publiek het slot voor van een roman, of schrijft daar zelfs aan mee. Streamen, vooral bekend van muziek en film, gebeurt ook met allerlei vormen van (muziek)theater en opera door live of recorded opnames te bekijken in de bioscoop, op televisie, grote buitenschermen of aparte online kanalen.

Er bestaat een kloof tussen de kunsten en de kritiek, omdat de concepten waar de criticus zich van bedient vooralsnog ontoereikend zijn voor de analyse en evaluatie van de artistieke eigentijdse praktijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor de gedachte dat kunst een discursief systeem onthult. De veranderingen in het kunstaanbod en andere omgang met het publiek vragen nieuwe manieren van denken over productie en receptie. Tegelijkertijd signaleert men ook de neoliberale schaduwzijden voor niet-autonome kunst, en de problemen die gepaard gaan met het exploreren van nieuwe gezichtspunten.

Marktgedreven cultuur

Niet-autonome kunst geeft het neoliberalisme vrij spel, luidt een van de vele klachten. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar in de topsector creatieve industrie. Daar zijn wisselende coalities van kunstenaars, culturele instellingen, ondernemers, overheden en kennisinstellingen bij betrokken. Daarnaast werken grote bedrijven samen met kunstenaars en sponsoren ze internationale tentoonstellingen of bijlagen van dag- en weekbladen. Kunstenaars maken zelf ook in toenemende mate gebruik van reclame, PR en marketing. Kunstproducten worden in het neoliberale universum van economisch nut in de afgelopen decennia steeds meer gezien als consumptieartikelen of investeringsobjecten, het publiek als hedonistische consument.

Voor het exploreren van genoemde nieuwe manieren van denken over een ander kunstbegrip is in de dag- en weekbladen vooralsnog weinig plek. De bladen zijn in het afgelopen decennium geconfronteerd met ontwikkelingen die het medialandschap veranderden. Dat begon met de opkomst van het internet waardoor lezers zelf hun informatie begonnen te zoeken en de strijd om de lezers groter werd. Ook de economische crisis eiste zijn tol. Door teruglopende abonnementen en advertentie-inkomsten herstructureerden de media en kwamen talloze journalisten op straat te staan. Het reisbudget is verlaagd, de beschikbare ruimte voor kunst ingeperkt, en het aantal woorden per bijdrage teruggeschroefd (reviews van 300 woorden zijn standaard geworden, lange bijdragen krijgen 600-800 woorden). Meer en grotere foto's nemen de plaats in van (duurdere) analyse. Dat heeft tot consequentie dat bepaalde sectoren zelden of nooit aandacht meer krijgen, zoals poëzie, dans, design of architectuur. In regionale en lokale bladen waar het slagveld nog groter is dan bij de landelijke bladen en de herstructurering in volle gang, is aandacht voor de kunsten zelfs minimaal.

Tijdschriften, die zich richten op een al geïnteresseerd of gespecialiseerd vakpubliek, leiden niet zelden een kwijnend bestaan: onder meer de designbladen *Items* en *Morf*, literair tijdschrift *Kort Verhaal* en beeldende kunstblad *Kunstbeeld* zijn opgeheven, terwijl andere bladen als *Armada*, *Mr. Motley* en *OPEN* alleen nog online bestaan en Metropolis M er een printversie naast een website bijhoudt. Bij de overlevende bladen zijn doorgaans redacties ingekrompen en honoraria verlaagd, terwijl de vereiste kennis- en werkdruk zijn toegenomen, om zowel online als offline aanwezig te zijn. Veel tijdschriften verschijnen in (zeer) kleine oplages en zijn in een isolement geraakt.

Met het verdwijnen of indijken van de publieke podia zijn het door de Raad voor Cultuur en minister Bussemaker voorgestane debat, de reflectie en theorievorming, voorheen bij uitstek door kunstcritici aangezwengeld, onder druk gezet. Vele critici zijn inmiddels uitgeweken naar het internet, maar zij zijn niet de enigen die daar hun mening over kunst laten horen. Het publiek|amateurs maken hier hun opmars.

Het internet, een betwist publiek domein

Het internet biedt een variëteit aan mogelijkheden en nieuwe vormen voor de kunstcriticus. Er zijn bijvoorbeeld duizenden bloggers, professioneel en amateur, die zich doorgaans beperken tot een kunstdiscipline. Er zijn bladen met een printversie die ook actief online blogs onderhouden, waaronder *The London Review of Books Blog* (literatuur) en *The Guardian Culture Blogs* (van dans tot radio). Naast de gratis toegankelijke blogs worden er

ook online tijdschriften en gespecialiseerde bladen aangeboden, aangestuurd door een redactie, soms gratis, meestal via een abonnement. Er zijn verzamelsites zoals Rotten Tomatoes (film) en Metacritic (games, films, tv-programma's, dvd's en boeken) waarin aan de hand van scores van recensies over het betreffende kunstwerk een gemiddelde score wordt berekend.

En dan zijn er nog de social media die het gebruikers mogelijk maken te laten zien waar zij mee bezig zijn en inhoud (*content*) in de vorm van blogs, vlogs, playlistst, pinterest, instagram et cetera te plaatsen en delen met anderen. De netwerken, die sociale interactie ondersteunen, soms geleid door een moderator of redacteur, zijn doorgaans georganiseerd rond interessegebieden maar draaien in feite om gesprekken met *peers* of geestverwanten en relatievorming ('vrienden'). Bekende voorbeelden zijn Yelp (beeldende kunsten), Music Critic (muziek) en Goodreads (boeken, sinds 2007, wereldwijd 30 miljoen geregistreerde leden in 2015), overgenomen door Amazon. Vooral binnen de social media roeren de amateurs zich. Er zijn echter ook professionele critici (de VS lopen hierop voorop) die uitsluitend nog twitteren. Op het internet worden oude formats gereproduceerd, en zijn nieuwe en mengvormen toegevoegd.

Het internet is ook een plek waar kunstenaars, kunstcritici en het publiek elkaar vinden. De buzz die zij met elkaar creëren, wordt bejubeld. Ook de meerstemmigheid die groter is dan die in de gedrukte media (uit onderzoek van Ticketmaster in 2013 bleek bijvoorbeeld dat eenvijfde van de theaterbezoekers zelf ook over theater op het internet schrijft). Soms zijn de bijdragen van amateurs niet van die van de professionals te onderscheiden, maar veelal ontstijgt hun bijdrage niet het niveau van de beschrijving en is er geen sprake van beredeneerde argumenten of discussie. Via het internet vindt de emancipatie van het publiek plaats, vinden velen. Sommigen stellen dat er sprake is van *bottum up*-democratisering: iedereen heeft een mening en ventileert die ook. Anderen wijzen op de culturele segregatie die door internet in de hand wordt gewerkt. De kans dat het culturele publiek nooit iets tegenkomt buiten de eigen culturele preferenties is groot: blogs, communities e.d. beperken zich immers tot hun eigen niche. Bovendien bepaalt de markt het aanbod als ieders mening evenveel waard is. Ook in ander opzicht speelt de vermarkting van de kunstsector een rol. Communities als Goodreads leveren big data die geanalyseerd worden voor marketingdoeleinden en ingezet om de leden van Goodreads te bewegen tot hun volgende aankoop.

Wat nu?

De autoriteit van professionele kunstcritici is tanende. Het publiek wantrouwt hiërarchie, zeker in het domein van de kunsten. Feedback in de vorm van forwarding, retweeting en liking heeft oplages en kijkcijfers vervangen. Jonge critici krijgen bij krant of weekblad ruimte, noch tijd voor verdieping waardoor zij zich kunnen ontwikkelen en het internet biedt nog geen goed verdienmodel. Kunstredacteurs op het internet zijn vooral bevlogen professionals die hun inkomen vaak voor een groot deel elders verdienen. De honorering van kunstcritici is erbarmelijk en hangt soms ook af van het aantal hits, wat van belang is voor de adverteerders. De vooruitzichten voor de jonge critici zijn daarmee niet glorieus, wat niet zonder gevolgen zal blijven voor het toekomstige debat, de reflectie en theorievorming. Want wie gaan dat debat aanjagen en vorm geven? En als andere/nieuwe vormen van kunstkritiek, zoals online kritiek met gebruikmaking van film, foto en/of hyperlinks nog geen

vervanging kan zijn voor de professionele kritiek in druk, wordt de vraag nijpend hoe het nu verder moet.

De kernvraag daarmee is: zijn kunstcritici voor het publiek nog wel nodig of gewenst, anno 2015? Lost hun beroep zich op in die van journalist, filmer, fotograaf, met als specialisatie kunst? Dan schrijven alleen nog wetenschappers diepgravende kritieken, en zij bedienen met name vakgenoten en de intermediairs als uitgeverijen, musea en podia. Maar als kunstkritiek voor een groot publiek nog steeds belangrijk is, wat is dan de opdracht van de criticus, welke functie kan of moet kunstkritiek vervullen, en welke vormen moet deze aannemen?

Opdracht van de kunstcriticus, rol en idioom van de kunstkritiek

De allereerste taak van de kunstcriticus is het wijzen op het bestaan van een kunstproduct door bespreking ervan. Daarover bestaat weinig verschil van mening. Toch is dat vaak niet meer nodig omdat instellingen zelf al aan de weg timmeren om hun producten aan de vrouw en man te brengen (de PR-machine draait op volle toeren). De meeste critici stellen daarnaast formele eisen aan die bespreking en noemen enkele of alle elementen uit het bekende rijtje van beschrijving (wat zien/horen/lezen we), analyse (hoe en waarom gebruikt de kunstenaar bepaalde onderdelen om haar/zijn ideeën over te brengen), interpretatie (wat is de bredere culturele, historische, filosofische context, wat betekent het werk: duiding), en evaluatie of oordeel (beschouwing in relatie tot het oeuvre, vergelijkbare werken uit de geschiedenis om continuïteit en transformatie te herkennen, is het werk origineel, welke criteria zijn er nodig om een oordeel te vellen en wat is het bewijs dat dit oordeel wettigt). Met name dit laatste onderdeel stuit op tweespalt. Er is een groep die evaluatie als het belangrijkste onderdeel van de kunstkritiek beschouwt. Een andere groep vindt dat critici hun rol als oordelaar van kunst moeten loslaten en het publiek op toegankelijke wijze door de kunsten heen moeten laveren. Er wordt regelmatig gewezen op belang van een basaal begrip van het kunstwerk, of dit nu een landschappelijk vormgegeven tuin/park, theaterstuk of installatie is. Dat vraagt tijd die de criticus, om goed te zijn in het werk, zich ook moet gunnen. Het kan gelden als onderdeel van zijn/haar integriteit, evenals onafhankelijkheid. Hoe beter de critici, hoe meer de makers en het publiek eraan hebben. Kritiek is tot nu toe immers nodig om het vakgebied waarover de criticus schrijft scherp te houden en zich te kunnen ontwikkelen. De critici creëren als het ware de contouren van het vakgebied dat daardoor inhoud en betekenis krijgt. Zonder een goed geoliede kunstkritiek (feedback) worden sommige kunstenaars gemakkelijk overschat. Het publiek kan zijn mening toetsen aan die van de criticus en andere deelnemers aan het debat en op het internet met hen daarover in discussie gaan.

Veel critici beschouwen zichzelf als een intermediair tussen kunst/kunstenaar en publiek, al zien sommigen die vakopvatting als een relict uit de Verlichting, evenals het idee van een kritische distantie. Kunstcritici die op het internet publiceren proberen juist een dialoog met het publiek op gang te brengen.

Blijft over het idioom van de kunstkritiek. Om een jonge generatie warm te laten lopen voor het vak en hen de *tools* in handen te geven waarmee zij vernieuwend te werk kunnen gaan, startten het Domein voor Kunstkritiek en de redactie van *rekto:verso* in 2014 het Laboratorium Actuele Kunstkritiek. Dit is een tweejarig project waarin onderzocht wordt welke interactieve en audiovisuele mogelijkheden online werken, zoals longreads en essays waarin geëxperimenteerd wordt met film, foto, muziek, infographics. Vragen die ook

worden meegenomen zijn de mate waarin zij economisch en financieel haalbaar zijn. En ook hoe de inbreng van het publiek mogelijk is zonder aan diepgang in te boeten.

De toekomst van het debat over kunst

Naast het Laboratorium Actuele Kunstcritiek zijn er nog een paar plaatsen waar wordt nagedacht over nut, rol en toekomst van kunstcritiek. Er zijn prijzen voor kunstcritiek: sinds 1956 de tweejarige Piere Bayleprijs voor Kunstcritiek en sinds 2008 de eveneens tweejarige Prijs voor de Jonge Kunstcritiek, een initiatief van het Mondriaan Fonds, De Appel en Witte de With. Het Domein voor Kunstcritiek doet, naast een inbreng in het Laboratorium, onderzoek en organiseert masterclasses en debatten. En met ingang van het studiejaar 2014-2015 biedt de Design Academy een master Design Curating and Writing aan. Het Letterenfonds ondersteunt projecten die onderzoek doen naar het onderscheiden van kwaliteit van literaire teksten in een digitale omgeving, of die de discussie hierover voeren. Het zijn slechts enkele voorbeelden van de nieuwe richting die kunstcritiek inslaat. Zij buigen zich over de vraag hoe het debat, reflectie en theorievorming levend kunnen worden gehouden, en kunnen bijdragen aan vergroting van het draagvlak voor kunst. Hoe nieuwe manieren van denken gevonden kunnen worden, diepgang gewaarborgd en culturele segregatie tegengegaan.

Ineke van Hamersveld, hoofdredacteur *Boekman*

Met dank aan Maarten Doorman, Geert Lovink, Marielle Hendriks, Jack van der Leden, Thijs Lijster, Suzanne Meeuwissen, André Nuchelmans, Miriam Rasch en Sonja van der Valk.

Food for thought

- De kunstcriticus van de 21e eeuw is een kritische expert die kunstenaars, kunstinstellingen, publiek en/of lezers verbindt. Hij/zij participeert in uiteenlopende digitale netwerken van nationale en internationale mediaplatforms en neemt daarbij alle rollen aan die nodig zijn om het publieke debat over kunst aan te zwengelen en van diepgang te voorzien.
- Kunstcritiek van de toekomst moet inzetten op meerstemmigheid - dat er meer perspectieven zijn, in verschillende vormen, van verschillende mensen en publieken, wil niet zeggen dat er minder diepgang of expertise hoeft te zijn. Hoe die meerstemmigheid te organiseren en weer te geven is de grote uitdaging.
- Kritiek is een secundair fenomeen, een uitdrukking van culturele rijkdom maar kan zelf geen motor zijn voor veranderingen. Nieuwe media zorgen voor een (tijdelijke) democratisering van het opinielandschap, maar zonder inbedding hiervan in nieuwe organisaties en functies verdwijnen deze nieuwe stemmen weer net zo snel weer als ze ooit verschenen. Reden daarvoor is ook het gebrek aan stabiliteit van de nieuwe platformen. Kritiek is een fragiele ecologie, het is alles behalve een historische constante.
- Kritiek in tijden van social media is misschien wel niet meer mogelijk, omdat kritiek vooral positieve waardering behelst. Hoe kan kritiek functioneren binnen de netwerkcultuur, waar iedereen aan elkaar verbonden is en alle schrijvers elkaar bejubelen om vooral de stemming niet te bederven.